

Jan Szymczak
(Łódź-Plichtów)

Zbrojna eskorta miejskich wozów wojennych w Polsce w XV–XVI w.

Na miastach i mieszczaństwie od XIII w. ciążył obowiązek wysyłania na wyprawy wojenne wozów z żywnością, zazwyczaj dobrze wyposażonych w niezbędny sprzęt techniczny i ze zbrojną eskortą¹. Wymagał on od poszczególnych miast nakładu znacznych środków finansowych i był niewątpliwie jedną z cięższych ich powinności wojskowych. Stąd też tylko duże i bogate ośrodki były zobowiązane do takiego świadczenia, natomiast mniejsze i małe w kilka składały się na wspólne wystawienie wozu. Niektóre miasta zamiast wozu dawały królowi opłatę pieniężną².

Z obowiązkiem dostarczania środków transportowych często łączyła się powinność zapewnienia im zbrojnej eskorty. Ta ostatnia sprawa pojawia się jednak w źródłach sporadycznie. Dopiero w dokumencie z 1329 r. dla Szydłowca czytamy o obowiązku wysyłania na każdą wyprawę jednego wozu z czterema końmi oraz strzelca — uzbrojonego zapewne w kuszę — według zwyczaju obowiązującego w ziemi [sandomierskiej]³. Jest to bodaj pierwszy ślad zbrojnej eskorty, albowiem w innych dokumentach mowa jest tylko o wozach i koniach. I tak Wojciech z Bnina, określając 5 X 1444 r. prawa i po-

---

¹ W. Szczygielski, *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1960, t. V, s. 442–444.

² A. Borzemski, *Sity zbrojne w włooskiej wojnie Jana Olbrachta*, Lwów 1928, s. 38, 39; J. Szymczak, *The Arms and Armour of the Municipal War Wagon Escort in 1521*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” 1999 [2000], Fasc. XII, s. 27–31.

³ KDM, t. II, nr 597: *unum currum cum quatuor equis [et] sagitarium ad quamlibet expeditionem secundum consuetudinem terre tenebuntur mittere*.

winności mieszczan Gowarczowa, *ratione expeditionis aliam alias woyenne, dabunt et solvent cum effectu et aliis, sicut curru fulcito, equis et serviciis* [podkr. J.Sz.] *pro huiusmodi expeditione solitis et debitis erunt*⁴. Nie wiadomo, czy pod tymi służbami kryła się — oprócz woźniców — także zbrojna eskorta. Ale jeśli nawet w ten sposób zinterpretujemy ten zapis, to i tak brakuje jej uzbrojenia; chyba że miała występować według obowiązującego w Sandomierskiem zwyczaju jako strzelcy?! Dokładniej określono ten obowiązek w przypadku wielkopolskiego miasteczka Łopienna k. Gniezna w 1519 r., zobowiązując jego mieszkańców m.in. do wysyłania wozu wojennego z dwoma końmi w zaprzęgu za dziesięć grzywien lub wyprawienia jednego konnego zbrojnego⁵, ale również bez określenia jego uzbrojenia.

Niekiedy obowiązek ten dotyczył wsi. W 1425 r. Jakub z Badowa otrzymał jedną włókę ziemi na prawie rycerskim we wsi książęcej Szymanowo w ziemi sochaczewskiej z obowiązkiem służby wojskowej jako strzelec (z kuszą?), ale miał stawać przy wozach książęcych⁶.

Od połowy XV w. w polskiej sztuce wojennej upowszechnił się ruchomy tabor, wzorowany na taborze husyckim. Zaczął on pełnić rolę nie tylko ważnego punktu oporu w obronie końcowej, ale także nowego środka umożliwiającego współdziałanie piechoty z artylerią i jazdą. Był to chyba pierwszy krok na drodze do oddania piechocie, ale zawodowej, zaciężnej, większej niż do tej pory roli w działaniach wojennych, choć — zgodnie z polską tradycją konnej armii jako głównej siły uderzeniowej — miała ona być raczej wsparciem dla jazdy, zarówno tej z pospolitego ruszenia, jak i zaciężnej⁷. Dlatego ważne jest określenie uzbrojenia piechoty miejskiej jako takiej oraz niewątpliwie

⁴ ZDM, cz. III, nr 700.

⁵ *Rejestr wozów skarbnych od miast i miasteczek Rzeczypospolitej koronnych na wyprawę wojenną roku 1521 dostarczonych*, wyd. C. Biernacki, „Archiwum Komisji Historycznej” 1886, t. III, s. 474.

⁶ *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. II, wyd. Z. Luba-Radziwiński, B. Gorczak, Lwów 1888, nr 118; zob. K. Pacuski, *Ziemia gostynińska od XII w. do 1462 r. na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 152.

⁷ *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. I: *Do roku 1648*, red. J. Sikorski, Warszawa 1965, s. 286, 287; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 721; *idem*, „Wojna pruska”, czyli wojna Polski z Zakonem Krzyżackim z lat 1519–1521 u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, cz. II, Olsztyn 1991, s. 41.

wspierającej jej eskorty miejskich wozów wojennych. Najpierw dla przypomnienia kilka podstawowych ustaw w tej sprawie.

8 XII 1456 r. na sejmie odbytym w Kole uchwalono, ilu i jakiego rodzaju zbrojnych oraz broni i wozów mają dostarczyć niektóre zamki, miasta i klasztory ziemi krakowskiej. Tylko w czterech przypadkach zaznaczono, że chodzi o kontyngenty miejskie, ale i tak wyłania się dość czytelny obraz ciężących na nich — i zapewne na innych miastach — powinności wojskowych. Był to obowiązek wysłania wozu oraz dwóch (jak w wypadku Skawiny) lub czterech (Będzin, Miechów, Olkusz) piechurów, uzbrojonych w kusze, a ponadto dostarczenia dwóch *pixides*⁸. Pochodzący z 1458 r. rejestr piechoty wystawionej przez miasta szeroko rozumianej Wielkopolski na wyprawę malborską nie dotyczy eskorty wozów miejskich⁹.

Sprawę piechoty miejskiej regulował natomiast statut wojenny przyjęty na sejmie walnym 28 III 1477 r. w Piotrkowie. Jego punkt 6 stanowił, że miasta królewskie i duchowne mają wyprawiać pieszych w takiej liczbie, na ile zostali oszacowani, a każdy z nich powinien posiadać *balistam [vel bombardam ac gladium] et galeam, cyrotecas alias pluchowicze, scutum et pectorale alias bliachi [blachownice]*, tj. kuszę [lub rusznicę oraz miecz], hełm, rękawice pancerne, tarczę i metalowy napierśnik. W następnym punkcie zaznaczono, aby przy każdym wozie oprócz picznych — i to jest dla nas najważniejsze — był jeden pieszy *cum balista vel pixide manuali*, czyli z kuszą lub rusznicą¹⁰.

W świetle akt radzieckich Poznania z pierwszych lat XVI w. miasto wysyłało wozy, *ad quemlibet currum duos peditos armatos cum balistis constituendo*¹¹, a zatem każdy wóz powinien wyruszać na wyprawę wojenną w eskorcie dwóch pieszych strzelców uzbrojonych w kusze. Potwierdza to zapis w lustracji z 1564–1565 r., że mieszczą-

⁸ M. Kuntze, *Przyczynek do badań nad historią wojskowości w Polsce*, KH, r. XLIV, t. I, 1930, s. 45–50.

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkiej Polski*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1840, nr 121; S. Weymann, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII wieku*, „Przegląd Zachodni” 1953, r. IX, t. II, nr 6–8, s. 250, 251; J. Wiesiołowski, *Sieć miejska w Wielkopolsce w XIII–XVI wieku. Przestrzeń i społeczeństwo*, KHKM, r. XXVIII, 1980, nr 3, s. 396–398.

¹⁰ S. Kutrzeba, *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, Kraków 1937, s. 26. W nawiasach zaznaczono różnicę w zapisie tej uchwały wg *Volumina legum*, t. I, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, nr 104; por. J. Friedberg, *Pospolite ruszenie w Wielkopolsce w drugiej połowie XV. wieku*, Lwów 1900, s. 28, 29.

¹¹ *Akta radzieckie poznańskie*, t. III: 1501–1506, wyd. K. Kaczmarczyk, Poznań 1948, nr 2287.

nie poznańscy „czasu pospolitego ruszenia wyprawują 2 wozy skarbane; przy tych dwu woziech po dwu pieszych”¹², ale już bez określenia ich uzbrojenia. Podobnie jest w przypadku innych miast. Według tej samej lustracji na pospolite ruszenie Śrem wystawiał „wóz skarbnny czterema końmi, nakryty, naspiżowany i dwu drabów przy nim”, a wspólnie z mieszczanami ze Środy Wielkopolskiej „społecznie piczny wóz dwiema konioma”; Konin „wóz naspiżowany cztermi końmi, przy którym ma być drab”; Rogoźno „wóz skarbnny kryty, naspiżowany żywnością [...] i pieszych 2 przy wozie”, Pobiedziska zaś „wóz we 4 konie, naspiżowany, nakryty, z woźnicą i z drabem”¹³. Niekiedy zapisy są jeszcze mniej szczegółowe. W odniesieniu do Jasła zanotowano tylko, że mieszczanie powinni wyprawiać wóz wojenny „z dobrymi końmi i spiżą”, do Częstochowy zaś, że „*tempore expeditionis* powinni wóz wojenny ze wszystkimi potrzebami wyprawić *more aliorum oppidorum*”¹⁴. W późniejszych lustracjach nadal odnotowywano ten obowiązek. W przypadku Radomska czytamy: „Podług dawnych praw i zwyczajów podczas pospolitego ruszenia wyprawować powinni 4 pachołków z wozem leguminami napełnionym *et cum totali apparatu bellico*”¹⁵. Ale określenia tego wyposażenia wojennego znowu zabrakło, choćby w celu porównania z wcześniejszymi wykazami.

Wracając do początków XVI w., odnotowujemy wykaz z lat 1509–1511 miast i miasteczek królewskich zobowiązanych do wysyłania wozów wojennych, który zawiera 198 miast królewskich¹⁶, ale znowu brakuje w nim ludzi i prowadzonej przez nas analizy ich uzbrojenia. Podobnie przedstawia się wykaz 187 miast królewskich *ad expendendos currus bellicos obligata* z 1524 r. z polecenia Zygmunta I Starego¹⁷. Obszerny materiał na interesujący nas temat zawiera natomiast *Rejestr wozów skarbnnych od miast i miasteczek Rzeczypospolitej*

¹² *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. I, wyd. A. Tomczak, Cz. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961, s. 127.

¹³ *Ibidem*, s. 156, 217, 248, 270.

¹⁴ *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, wyd. J. Małecki, cz. I–II, Warszawa 1962–1964; cz. I, s. 132; cz. II, s. 34.

¹⁵ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659–1665*, cz. II: *Województwa sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska*, wyd. Z. Górski, J. Pakulski, A. Tomczak, Toruń 1996, s. 64.

¹⁶ *Rejestr wozów skarbnnych*, s. 476, 477: *Civitates et opida regalia ad bellum currus expedientes* (1509–1511).

¹⁷ *Kodeks dyplomatyczny Wielkiej Polski*, nr 150.

*koronnych na wyprawę wojenną roku 1521 dostarczonych*¹⁸. Jest on szczególnie cenny, gdyż znajdują się w nim w miarę pełne dane w odniesieniu do wozów z 85 miast królewskich w Koronie, a zatem znaczącej ich części. Pozostałe miasta opłacały ten obowiązek lub były z niego zwolnione.

Spośród tych 85 miast zbrojna eskorta zaznaczona jest przy 84 miastach, gdyż jedynie wóz z Powidza nie miał żadnej dodatkowej ochrony. Po jednym zbrojnym miały 23 wozy wojenne, ale Osiek i Połaniec wysyłały/wysłały wspólny wóz z dwoma zbrojnymi. Taka eskorta towarzyszyła jeszcze wozom z 49 miast. Wóz z Miechowa eskortowało trzech zbrojnych, w tym jeden konny, natomiast w przypadku sześciu miast było to czterech ludzi, w trzech zaś aż po pięciu zbrojnych (Bochnia, Lublin, Sandomierz). Jest to łącznie 163 ludzi, z czego zdecydowaną większość (150) stanowili piesi, ale uzbrojenie znajdujemy w odniesieniu do 140 ludzi. Konnych było tylko 13 z 12 miast. Ci ostatni stanowili albo część eskorty (po jednym: Bolimów, Dobrzyń, Kalisz, Nowy Sącz, Rypin, Sandomierz; dwóch pachółków-*laicelli* z Koprzywnicy) bądź stawili się z racji posiadanego wójtostwa (Kołło, Mszczonów), znaleźli się również wóldarze/szafarze (*dispensator* z Lublina i Miechowa) oraz dowódca straży miejskiej (*prefectus* z Bochni). Podsumowując powyższe dane, dysponujemy znajomością uzbrojenia 153 ludzi z całej — pieszej i konnej — eskorty zbrojnej.

Na uzbrojeniu osobistym eskorty pieszej najliczniej reprezentowana była broń sieczna i kolna. Składało się na nią 112 mieczy zapisanych jako *gladius*, a więc wyrazem uniemożliwiającym bliższe określenie rodzaju broni. Na drugim miejscu znajduje się *framea*, odnotowana 23 razy. Nie jest to wyraz jednoznaczny, gdyż w 1477 r. utożsamiona z nim została szabla, w 1481 r. nóż-tylec, w 1504 r. miecz, w 1537 r. zaś tasak¹⁹. W naszym wykazie miecz jako *gladius* i tasak jako *thasak* występują jednak pod własnymi nazwami, tylec to pugińał, niestanowiący dobrego podstawowego oręża dla zbrojnego z ochrony wozu, a zatem *framea* musi oznaczać szablę, odnotowaną

¹⁸ *Rejestr wozów skarbnych*, s. 477–499. Wg M. Biskupa („*Wojna pruska*”, s. 337, przyp. 143) rejestr może pochodzić z 1520 r.

¹⁹ AGZ, t. XVII, nr 1321; *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. II, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1902, nr 1418; *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab anno MCCCCLXIX*, t. I, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1893–1897, nr 1978; *Cracovia artificum*, t. II: 1501–1550, wyd. J. Ptaśnik, w: *Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce*, t. V, Kraków 1936, nr 920.

w Polsce po raz pierwszy w 1464 r.²⁰ Taką identyfikację potwierdzają zresztą zapisy z pierwszej połowy XVI w. Do dyspozycji królewicza Zygmunta Jagiellończyka podczas jego pobytu u brata Władysława w Budzie w 1501 r. była *framea thureczka*; w inwentarzu skarbcza Aleksandra Jagiellończyka z 1506 r. znajduje się *framea Tartarica*; w 1548 r. wymienione zostały *framee kozackie*²¹. Ten bogaty zestaw broni, odnotowanej jako *framee* z dodatkowymi określeniami: turecka, tatarska, kozacka, łączyć można tylko z szablą i jej różnymi rodzajami. Listę uzupełnia jeden koncerz, nazwany tutaj *granathem*, który należy do broni kolnej.

Drugie miejsce zajmuje broń strzelcza (66 sztuk), wśród której dominuje broń palna (65 sztuk). W zdecydowanej większości (59 razy) zapisano ją jako *bombarda*, a więc terminem niejednoznacznym. Wyraz ten kojarzy się zazwyczaj z dużym działem, co nie jest takie oczywiste, a w omawianym spisie nierealne. Świadczy o tym chociażby zapis o atakujących napastnikach *cum bombardis alias s rvszniczami*²², gdzie *bombarda* wyraźnie oznacza ręczną broń palną. Również na uzbrojeniu eskorty z Nowego Sącza znajdowała się *bombarda parva alias krzoska*. Ale najważniejszym dowodem na przyjętą tutaj interpretację wyrazu *bombarda* jest zapis, że zbrojny z Mstowa miał krzoskę i *bombardę*. W każdym razie była to ręczna broń palna, najprawdopodobniej rusznica. Na uzbrojeniu piechurów było też pięć krzosek z nowoczesnym zamkiem kołowym oraz jedna *pixis*, niewątpliwie broń ręczna, skoro znalazła się na wyposażeniu piechura, podobnie zresztą jak wspomniane *bombardy*. Może dotyczyć to jeszcze najstarszego typu broni palnej, jakim w Polsce był piszczel/piszczal²³. Uwagę zwraca prawie całkowity brak broni strzelczej neurobalistycznej, gdyż mamy tylko jeden łuk = *arcus*, który znajdował się na wyposażeniu zbrojnego z Doliny na Rusi. Kusze i łuki zostały zastąpione więc całkowicie przez broń palną, i to nieraz nowoczesnej konstrukcji. W przypadku Przemyśla i Urzędowa znajdujemy adnotację, że na wyposażeniu eskortującego tamtejsze wozy piechura znajdują

²⁰ J. Szymczak, *Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego w Polsce XIII–XV w.*, Łódź 1989, s. 72, 73.

²¹ *Zsigmond Lengyel herceg budai számadásai (1500–1502, 1505)*, wyd. A. Di-véky, Budapest 1914, s. 96, 136; *Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego itd. (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, nr 329; *Cracovia artificum*, t. II, nr 1194.

²² AGZ, t. XVII, nr 3298.

²³ J. Szymczak, *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*, Łódź 2004, s. 36–41.

się *bombarda et ceteris apamentis, que pertinent ad bombardam*²⁴, pod którym rozumiemy przede wszystkim proch i pociski.

Dużą część wśród oręża pieszej eskorty stanowiła broń drzewcowa, licząca 45 sztuk. Były to 23 włócznie (*lancea*), 9 halabard, 6 glewii, 4 sulice oraz 3 oszczepy. Dominująca tutaj *lancea* oznacza zazwyczaj włócznię, ale pod tym wyrazem kryje się nieraz broń podobna do włóczni. Taką była sulica, w które — jak pisze Jan Długosz — uzbrojona była nie tylko jazda litewska, ale także krzyżacka, co w pewnym momencie stało się powodem nieporozumienia i poważnego zamieszania w szeregach armii polskiej pod Grunwaldem. Nasz kronikarz użył sformułowania *lanceas alias sulicze*²⁵, natomiast bronioznawcy utożsamiają sulice z lekką włócznią²⁶. W naszym rejestrze odróżniano jednak włócznię od sulicy — przynajmniej w odniesieniu do Koprzywnicy — gdyż Walenty Kuśnierz stawał *cum lancea*, Maciej Piątek zaś *de ssulicz*²⁷.

W tym miejscu trzeba odnotować jeszcze obecność 7 sztuk broni, każdej określonej jako *tribula*. Jej identyfikacja sprawia od dawna sporo kłopotu, gdyż według słowników *tribula*, *tribulum* oznacza cep, *tribula ferrea* zatem to żelazny cep bojowy jako broń obuchowa; *tribulus ferreus* zaś znaczy oset żelazny²⁸, a więc może być gizarmą lub partyzaną, które należą do broni drzewcowej o grocie złożonym. Biorąc pod uwagę nazwę łacińską, należy utożsamiać ją z cepem²⁹. Tej identyfikacji nie przeszkadza fakt, iż w świetle omawianego spisu na drugim wozie kaliskim znajdowały się *czepi ferrei*, gdyż całego zesta-

²⁴ Rejestr wozów skarbnych, s. 492, 494.

²⁵ Długosz, ks. 10 i 11, wyd. zespół pod red. M. Plezi, Warszawa 1997, s. 112; zob. A. Nowakowski, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.*, Łódź 1980, s. 118; J. Szymczak, *Broń w „Rocznikach, czyli kronikach sławnego Królestwa Polskiego” Jana Długosza*, „Zeszyty Długoszewskie” 2013, nr 12, s. 61, 62.

²⁶ Zob. A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane*, Olsztyn 1990, s. 55; wyd. II, Wodzisław Śląski–Łódź 2010, s. 60; J. Szymczak, *Rycerska broń drzewcowa na polu bitwy i w szrankach turniejowych w Polsce średniowiecznej*, w: *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba, S. Górzyński, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 366.

²⁷ Rejestr wozów skarbnych, s. 495.

²⁸ Zob. *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy podług rękopisu z roku 1532*, wyd. B. Erzepki, Poznań 1900, s. 108; *Słownik kościelny łacińsko-polski*, opr. A. Yougan, wyd. IV (III), Warszawa 1992, s. 696, 697.

²⁹ Zob. J. Szymczak, *The Arms and Armour*, s. 29; *idem*, *Ceny broni, koni i oprządzenia jeździeckiego*, w: *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500*, red. A. Nowakowski, wyd. II, Toruń 2003, s. 242; *idem*, *Secures, asciae, baculi ferrei, mallei bellici, tribulae et caetera — Schlagwaffen im mittelalterlichen Polen*, „*Questiones Medii Aevi Novae*” 2006, t. XI, s. 182, 183.

wienia nie opracowała jedna osoba, stąd brak konsekwencji w stosowanym nazewnictwie i różnice w pisowni wielu rodzajów uzbrojenia (*galea, gallea; glauia, glavia, glawia; osczep, hosczep; plachownicze, plahownica; schulicza, shulicza, ssolicza, ssulicz, ssulicza*). Przekonuje o tym także spis uzbrojenia mieszczan Bardiowa z 1521 r. z różnych części miasta, wymieniający też cepy: *eyn eysern flegel* oraz cztery razy jako *tribula*, w tym raz *tribula antiqua*³⁰.

Oprócz tych 7 cepów bojowych broń obuchową stanowiło 16 siekier, a wiemy, że *securis* zaliczano w średniowieczu do broni. Przykładowo, na sądzie gajonym wyznaczonym przez radę miasta Płocka w 1498 r. skazano Tomasza Januszewicza za wtargnięcie do domu Jakuba konwisarza z ostrą bronią, a mianowicie z siekierą (*cum acutis armis videlicet securi*)³¹. Przykłady te zresztą można mnożyć³². Broń obuchowa liczyła zatem 23 sztuki.

Na broń ochronną składało się 12 tarcz (11 *clipeus, clypeus* i 1 *ambo?*), 12 hełmów, 8 płatów (4 razy przedni *plath* i 2 razy po 2 *plathi*, tj. przedni i tylny), 7 kirysów (1 *kijris*, 2 *plachi* [blachy] obustronne: przednia i tylna oraz jedno *plachi* — zapewne też obustronne, gdyż podano je w liczbie mnogiej), 6 zarękawików, 3 koleczugi (*lorica*) oraz 2 pary *plachownic* i jedna pojedyncza rękawica pancerna — jak świadczy zapis w cytowanym wyżej sejmowym statucie wojennym z 1477 r.: *cyrotecas alias pluchowicze*. Odnotowane hełmy w postaci *galea* i *gallea* nie określają żadnego typu ochrony głowy piechura. Możliwe, że był to jakiś hełm otwarty (salada?), ale nie kapalin, skoro w zapisie dotyczącym Kalisza wymieniona jest zarówno *galea*, jak i kapalin³³. Poszczególne elementy uzbrojenia ochronnego liczą zatem 54 sztuki, i to liczone detalicznie, gdyż przykładowo: dwaj zbrojni z Sieradza mieli obydwie rękawice pancerne (*plachownicze*), z Parczewa natomiast stawał z *s plahownicą* jedną³⁴. Jest to bardzo mało, zwłaszcza że połowę tych zabezpieczeń nosiło zaledwie kilku najlepiej uzbrojonych piechurów.

³⁰ Štátny Okresni Archív, Pobočka Bardejov, Dokumenty miasta Bardiowa, nr 5103; zob. T. Grabarczyk, *Uzbrojenie mieszczan bardiowskich w świetle spisów z lat 1493, 1521 i 1536*, „Archaeologia Historica” 2007, nr 32, s. 469.

³¹ *Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*, opr. D. Poppe, Warszawa 1995, nr 99.

³² M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa–Łódź 1996, s. 24, 25.

³³ *Rejestr wozów skarbnych*, s. 478.

³⁴ *Ibidem*, s. 479, 492.

Do takich należała czteroosobowa eskorta wozu z wielkopolskiego Kościana, chroniona hełmami, napierśnikami i zarękawiami; każdy ze zbrojnych miał miecz, natomiast inną bronią zaczepną dla dwóch były krzoski, dla dwóch innych zaś halabardy. Dobrze wyposażeni byli także piechurzy ze Śremu, każdy w hełmie, w obu płatach — przednim i tylnym — oraz z zarękawiem oraz z szablą i włócznią w dłoni. Trzeba także pochwalić Łęczycę za dobre wyposażenie dwóch zbrojnych z eskorty swoich wozów wojennych, z których jeden posiadał pełną zbroję (*in armis*); obydwaj mieli tarcze i dysponowali bronią sieczną: mieczem i szablą, oraz drzewcową: halabardą i glewią. Nieźle wyposażyli swoich ludzi władze miejskie Kalisza, skoro do standardowego uzbrojenia piechoty miejskiej w broń sieczną, halabardę i jakąś strzelbę trzeba dodać znajdujące się na wozie 4 oszczepy, broń dla 4 pachołków, dla każdego obydwie rękawice i płytowe ochrony ramion (myszki) oraz hełmy: 3 nieokreślone *galee* i jeden kapalin. Obciążeni bronią byli zbrojni z Sieradza, a zwłaszcza jeden, którego wyposażono w hełm, 2 płaty, tj. w napierśnik i naplecznik, obydwie rękawice pancerne, do rąk zaś dano miecz, włócznię i bombardę.

Na uzbrojenie 13 konnych złożyło się 9 mieczów, 3 włócznie, 3 sztuki ręcznej broni palnej (2 *bombardy* i 1 krzoska), 2 szable i po jednym egzemplarzu kopii, sulicy i siekiery. Spośród uzbrojenia ochronnego odnotowano tylko kirys, kabat, hełm i tarczę. Dodać trzeba, że typowym uzbrojeniem kopijniczym dysponował tylko zbrojny z wójtostwa w Kole n/Wartą, który służył z kopią i mieczem, w kirysie i z tarczą (bez hełmu!). Konny z Sandomierza stawał zaś w hełmie i *kabaczie de luteo* oraz z mieczem.

Łącznie zatem na uzbrojenie 153 pieszych i konnych, stanowiących eskortę wojennych wozów miejskich w 1521 r., składało się 290 sztuk broni zaczepnej. Prawie połowę stanowiła broń sieczna i kolna, tj. 147 sztuk, w tym 121 mieczy, 25 szabel i 1 koncerz. Broni strzelczej było 69 sztuk, w tym 68 broni palnej (6 nowoczesnych wówczas krzosek) i zaledwie 1 łuk. Najbardziej różnorodna była broń drzewcowa, którą reprezentowało 26 włóczni, 9 halabard, 6 glewii, 5 sulic, 3 oszczepy i 1 kopia — łącznie 50 sztuk. Można stwierdzić, że było to typowe uzbrojenie zaczepne piechoty miejskiej na początku XVI w., do którego należy jeszcze dołączyć broń obuchową, tj. 7 żelaznych cepów bojowych i 17 siekier, czyli łącznie 24 sztuki.

Mizernie natomiast przedstawiało się uzbrojenie ochronne eskorty wozów wojennych z 1521 r., skoro odnotowano zaledwie 57 sztuk jego najważniejszych elementów. Składały się na nie: 13 tarcz,

13 hełmów, 8 płatów, 8 kirysów, 6 zarękawiów, 5 sztuk rękawic pancernych oraz 3 kolczugi i jeden kabat. To było całe uzbrojenie ochronne 153 ludzi, wchodzących w skład zbrojnej eskorty wozów wojennych w 1521 r.! Ale podobnie przedstawiało się uzbrojenie ochronne mieszczan bardziowskich w końcu XV i w pierwszej połowie XVI w., gdzie również dominowało uzbrojenie zaczepne³⁵.

Dodatkowym uzbrojeniem, które miało wpływ na wartość militarną wozu wojennego, jakim był *currus bellicalis* — jak go również nazywano³⁶ — dysponowali ich woźnice. Spośród 95 woźniców, powożących wozami z 84 miast (przypominam wspólny wóz z Osieka i Połańca), których prawie wszystkich znamy imiennie, odnotowano uzbrojenie 92 ludzi. Zdecydowana większość, gdyż aż 85 z nich, była uzbrojona w broń sieczną. Dla 51 stanowiła ją *framea*, oznaczająca — jak wyżej uzasadniliśmy — szablę. Na uzbrojeniu 30 woźniców był miecz — *gladius*. Natomiast 3 służyło z szarszunem (przy Busku zapisano *cum gladio alias s arsunem*). Był to chyba długi i ciężki miecz, który odnotowano już w 1444 r. (*gladium alias scharschan*), w 1484 r. jako *gladius militalis alias Sarson*. W 1496 r. taki *gladius* [...] *alias szarszun* kosztował jednego florena³⁷. Warto zwrócić uwagę, że był to miecz uważany za broń rycerską. Tylko jeden woźnica miał *thasak*, popularną w późnym średniowieczu broń noszoną na co dzień i w podróży. Zwano go również małym mieczem, gdyż był od niego krótszy, a charakteryzował się jednosieczną, prostą lub lekko wygiętą, niekiedy rozszerzającą się przy sztychu głownią³⁸. W tym miejscu należy odnotować przewagę mieczów nad szablami na uzbrojeniu eskorty i odwrotną proporcję w przypadku woźniców, którzy — lub ich pracodawcy — preferowali szablę.

Następne miejsce na naszej liście zajmują 4 sztuki broni, zapisanej w postaci *cum tribulo*, *tribula ferrea* i *cum tribulis ferreis*,

³⁵ Zob. T. Grabarczyk, *op. cit.*, s. 474.

³⁶ Zob. J. Szymczak, „*Currus bellicalis*”, czyli o wozach wojennych i ich wyposażeniu w średniowiecznej Polsce, w: *Od najazdów pogańskich dotąd są państwa Waszej Królewskiej Mości spokojne... Studia ofiarowane w siedemdziesiątą rocznicę urodzin Profesorowi Karolowi Olejnikowi*, red. Z. Pilarczyk, M. Franz, Toruń 2008, s. 103–116.

³⁷ SP, t. II, nr 3211: AGAD, Metryka Koronna, ks. 14, s. 40; *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, t. II, wyd. W. Rolny, Lwów 1930, nr 1528; zob. *Słownik staropolski*, t. VIII, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1977, s. 535.

³⁸ J. Szymczak, *Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego*, s. 71, 72; A. Nowakowski, *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim)*, Toruń 1991, s. 61, 62.

zidentyfikowanej wyżej jako cepy bojowe, podobnie jak *cepi ferrei* w ręku jednego woźnicy. Na uzbrojeniu trzech woźniców znajdowała się siekiera (*securis*), w tym dla dwóch była ona ich jedyną bronią. W ten sam sposób określono siekiery na wyposażeniu technicznym wozów, toteż brak podstaw do identyfikowania ich jako berdyszów. Odnotowujemy ponadto dwóch woźniców *cum bipenni*, a zatem z toporami, gdyż nieraz identyfikowany z tym wyrazem czekan³⁹ w zasadzie nie wchodził w skład uzbrojenia piechoty. Łącznie w rękach woźniców znalazło się 10 sztuk broni obuchowej.

Broń drzewcową woźniców reprezentują w naszym wykazie *lancea* i *rohatina*. Pierwsza z nich oznacza — jak wiemy — zazwyczaj włócznię i odnotowano ją przy woźnicach tylko dwa razy. Jest to zrozumiałe z uwagi na charakter omawianej grupy zbrojnych, gdyż włócznia przynależała raczej konnemu kopijnikowi. Ale należy przypomnieć, że pod wyrazem *lancea* kryje się nieraz broń podobna do włóczni. Taką — oprócz odnotowanej już wyżej sulicy — była rohatyna, o czym świadczy zapis z 1502 r.: *lancea alias rohatina*, i nie jest to jedyna taka identyfikacja⁴⁰. Jakkolwiek rohatyna występuje tylko raz w naszym zestawieniu, to warto przypomnieć wywód Marcina Bielskiego o etymologii jej nazwy. Charakteryzując uzbrojenie raców, napisał on bowiem: „Rohatyny k'temu mieli, które uwiązawszy u łęku, przy koniu włóczyli i przeto je włócznią zwali”⁴¹. Jest jednak faktem, iż pojedyncza rohatyna nie zmieni w żaden sposób roli broni drzewcowej w uzbrojeniu woźniców, której były tylko 3 sztuki.

Najmizerniej przedstawia się stan broni strzelczej, gdyż tylko jeden woźnica miał nowoczesną krzoskę. Uwagę ponownie zwraca całkowity brak kusz.

Na wyposażeniu woźniców znalazło się zatem 99 sztuk broni zaczepnej, w tym 51 szabel, 30 mieczy, 5 cepów bojowych, 3 szarszuny,

³⁹ M. Głosek, *op. cit.*, s. 23.

⁴⁰ SP, t. II, nr 4541; zob. J. Szymczak, *Rycerska broń drzewcowa*, s. 366, 367.

⁴¹ M. Bielski, *Sprawa rycerska według postępków i zachowania starego obyczaju rzymskiego, greckiego, macedońskiego, i innych narodów pierwszego i niniejszego wieku, tak pogańska jako y krześcijańska, z rozmaitych ksiąg wypisana, ku czytaniu i nauce ludziom rycerskim pożyteczna*, w: K.W. Wójcicki, *Archiwum domowe do dziejów i literatury krajowej z rękopisów i dzieł najrzadszych*, Warszawa 1856, s. 325–339. Powtórzył to prawie dosłownie w *Kronice polskiej*, wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856, s. 447: „Rohatynę ktemu mieli, którą uwiązawszy u łęku przy koniu włóczyli, i przeto ją włócznią zwali”.

3 siekiery, 2 topory, 2 włócznie, tasak, rohatyna i krzoska. Uzbrojenie ochronne stanowił tylko jeden hełm.

Podsumowując tę część, trzeba stwierdzić, że woźnice uzbrojeni byli w zasadzie tylko w podstawową broń zaczepną, głównie sieczną. Ich rola wojskowa sprowadzała się zatem do pomocy w obronie wozu. Podwójną broń w postaci miecza i siekiery miał woźnica z Chełma. Na drugim wozie z Kalisza oprócz szabli znajdowały się żelazne cepy. Na wozie picznym z Kościana oprócz miecza była krzoska. Woźnica ze Stawiszyna był uzbrojony w szablę i rohatynę. Woźnica ze Śremu miał szablę i hełm, z Żydaczowa zaś włócznię i topór. Jest też faktem, iż nie obserwujemy żadnej różnicy w uzbrojeniu woźniców z różnych regionów kraju.

Oprócz osobistego uzbrojenia eskorty i woźniców na 5 wozach (Gniezno, Kalisz, Kościan, Krzepice, Nowy Sącz) — poza żywnością i sprzętem technicznym — znajdowała się dodatkowa broń. Było jej razem 30 sztuk. Broń zaczepną (10 sztuk) stanowiły 4 oszczepy, 3 *tribule* jako cepy bojowe oraz jedna glewia, a na dwóch wozach z Nowego Sącza wyliczono 2 hakownice z zapasem 60 kul do nich, sakwą prochu oraz żelaznym stemplem⁴². Na 20 sztuk uzbrojenia ochronnego składa się 8 rękawic pancernych i tyleż samo ochron ramion występujących jako *miski* oraz 4 hełmy⁴³.

Łącznie na uzbrojeniu 245 (153+92) ludzi — spośród wszystkich 258 woźniców oraz towarzyszącej wozom pieszej i konnej eskorcie z 85 miast — było 151 mieczów i 76 szabel, a ponadto 3 szarszyny oraz po jednym tasaku i koncerzu, a więc 232 sztuki broni siecznej i kolnej. Na drugim miejscu lokuje się broń strzelcza w liczbie 72 sztuk. Była to głównie broń palna (71), w tym 61 rusznic, 7 krzosek, 2 hakownice oraz jedna puszczel, a ponadto jeden łuk. Broń drzewcową reprezentowało 28 włóczni, 9 halabard, 7 glewii, 7 oszczepów, 5 sulic, kopia i rohatyna, tj. łącznie 58 sztuk. Na 37 sztuk broni obuchowej składało się 20 siekier, 15 cepów bojowych i 2 topory. Łącznie $232 + 72 + 58 + 37 = 399$ sztuk uzbrojenia zaczepnego.

Broń ochronną stanowiło: 18 hełmów, 13 tarcz, 13 rękawic pancernych, 8 ochron ramion, tzw. *misek/myszek*, 8 płatów, 8 kirysów, 6 zarękawiów, 3 kolczugi i 1 kabat, tj. łącznie 78 sztuk.

⁴² *Rejestr wozów skarbnych*, s. 487: *hakownicze duo, globulorum sexagena, sacci pueris ad hacownicze duo, stupel ferreus unus*.

⁴³ *Ibidem*, s. 478: *arma ad 4 famulos, ad quemlibet seorsum per 2 plachownic, per 2 misk[i], tres galee et 4 [czwartyl? — J. Sz.] kapalin*.

Miasta wyposażyły swych zbrojnych w 477 sztuk oręża, z czego 399, tj. 83,6 proc. przypadło na oręż zaczepny, w tym 48,6 proc. na broń sieczną i kolną (31,7 proc. miecze i 15,9 proc. szable); 72, tj. 15,1 proc. na broń strzelczą, głównie broń palną; 58, tj. 12,2 proc. na broń drzewcową (5,9 proc. włócznie, 1,9 proc. halabardy, po 1,5 proc. giewia i oszczepy, 1 proc. sulice); 37, tj. 7,8 proc. na broń obuchową (4,2 proc. siekier, 3,1 proc. cepy bojowe, 0,4 proc. topory). Broni ochronnej było tylko 78 sztuk, tj. 16,3 proc., a więc znikomy odsetek, w tym hełmy stanowiły tylko 3,8 proc., tarcze 2,7 proc., płaty i kirysy po 1,7 proc. Jakkolwiek przedstawiony oręż woźniców i eskorty wozów wojennych dotyczy 85 spośród 686 miast w Koronie na początku XVI w.⁴⁴, a zatem tylko ósmej ich części, to można sądzić, iż zaprezentowana próba pozwala na uogólnienie uzyskanego obrazu na całość tej grupy zbrojnych.

Jest to w większości uzbrojenie upowszechnione już w drugiej połowie XV w., ale niektóre znane dopiero u schyłku tego stulecia. Z drugiej strony widzimy oręż przestarzały, sprzed stulecia. Zjawiskiem uderzającym jest całkowite wyparcie przez rusznice kusz, co zresztą potwierdza uzbrojenie piechoty zaciężnej w tym czasie, czego przykłady mamy podczas wojny pruskiej 1519–1521⁴⁵. Na obrazie *Bitwa pod Orszą* z 1514 r. przy wozach w warownym obozie polsko-litewskim znajdują się dwaj strzelcy z rusznicami gotowymi do strzału, jeden w kapeluszu, drugi w czapce, a za nimi piechur w hełmie-łebce z włócznią skrzydełkową⁴⁶. Warto też odnotować, że tak jak za dawnych czasów Sieradz w 1590 r. miał dostarczyć „woz we dwa konia, żywnością naspizowanę, y przy nim dwu pieszych wedle dawnego zwyczaju, wyprawowacz czasu ruszenia pospolitego. Do tego wyprawuie czterech pachółkow dobrze odzianych w barwie, w zupaniech białych y [w wolu] czni białem, a w deliach czerwonych, kazdego z osobna s pułch[akiem] w woýstrze białem szukiennem z ładunkarzem, z szablą z ssabla [...] siekierką węgierską, w koragach, z rydlami siekierami porządnymi, beczułką prochu i z dostatkem ładunkow gotowych i kul et [aliis] apparatus bellicis”⁴⁷. Żałować tylko należy, że podobnych zapisów — ukrytych w źródłach rękopiśmiennych — znamy tak mało!

⁴⁴ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 332.

⁴⁵ M. Biskup, „Wojna pruska”, s. 467.

⁴⁶ Z. Żygulski jun., „*Bitwa pod Orszą*” — struktura obrazu, w: *Światła Stambułu*, Warszawa 1999, s. 259.

⁴⁷ AGAD, Księga Miasta Sieradza 9, k. 261v–262; zob. J. Kobierzycki, *Przyczynki do dziejów ziemi sieradzkiej*, cz. 2, Warszawa 1915, s. 15.

Uzbrojenie poszczególnych eskort pieszych (Ep1-4) i konnych (Ek) wozów wojennych oraz ich woźniców (W1-2-3) i broni znajdującej się na wozach (Nw) w 1521 r.

Lp.	Miasto	Ep1	Ep2	Ep3	Ep4	Ek	W1	W2	Uwagi
1	Betz	<i>gladius bombardā</i>	x?	—	—	—	x?	—	
2	Bochnia	<i>gladius bombardā</i>	<i>gladius bombardā</i>	<i>gladius bombardā</i>	<i>gladius bombardā</i>	<i>gladius bombardā</i>	<i>framea</i>	<i>framea</i>	
3	Bolestawiec	<i>gladius bombardā</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
4	Bolimów	<i>gladius</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	<i>gladius</i>	—	
5	Brzeźnica	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius tribula</i>	—	—	—	<i>sarsun</i>	—	
6	Busk	<i>gladius halabarth</i>	—	—	—	—	<i>sarsun</i>	—	
7	Bydgoszcz	<i>bombardā tribula</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
8	Chelm	<i>gladius bombardā</i>	—	—	—	—	<i>gladius securis</i>	—	
9	Chęciny	<i>gladius bombardā</i>	x?	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
10	Częstochowa	<i>gladius lancea</i>	x?	—	—	—	<i>framea</i>	—	
11	Dobrzyń	<i>glawia</i>	—	—	—	<i>framea securis</i>	<i>gladius</i>	—	

12	Dolina	<i>framea, arcus</i>	—	—	—	—	—	—	<i>lancea bipennis</i>	—	—	
13	Gniezno	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius bombardarda</i>	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	Nw: <i>tribula</i>	
14	Gostynin	<i>bombarda</i>	—	—	—	—	—	—	x?	—	—	
15	Grabowiec	<i>gladius</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—	
16	Gródek	<i>framea lancea</i>	—	—	—	—	—	—	x?	—	—	
17	Horodło	<i>clipeus lancea</i>	<i>lancea</i>	—	—	—	—	—	<i>tribula</i>	—	—	
18	Hrubieszów	<i>gladius bombardarda</i>	<i>gladius bombardarda</i>	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	—	
19	Inowódz	<i>framea securis</i>	—	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	—	
20	Inowrocław	<i>gladius bombardarda clipeus</i>	<i>tribula gladius</i>	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	—	
21	Jędrzejów	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius securis</i>	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	—	
22	Kalisz	—	<i>gladius halabarth</i>	<i>gladius bombardarda</i>	x?	<i>gladius</i>	<i>gladius bombardarda</i>	<i>framea czepli ferrei</i>	<i>framea</i>			Nw: 4 oszepli, 4x2 pla- chowicze, 2 miski, 3 galee, 1 kapalin

Lp.	Miasto	Ep1	Ep2	Ep3	Ep4	Ek	W1	W2	Uwagi
23	Kazimierz	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius lancea</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
24	Kleparz	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius bombarda</i>	—	—	—	<i>framea</i>	—	
25	Kłobuck	<i>gladius clipeus tribula ferrea glawia</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
26	Kłodawa	<i>gladius lancea clipeus</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
27	Koło	<i>gladius bombarda galea</i>	—	—	—	<i>hasta cli- peus kijris gladius</i>	<i>framea</i>	—	
28	Konin	<i>gladius securis</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
29	Koprzywnica	<i>framea bombarda</i>	<i>framea bombarda clipeus</i>	—	—	1Ek: <i>lancea</i> 2Ek: <i>ssulicz</i>	<i>framea</i>	—	
30	Koszyczki	<i>granath securis</i>	x?	—	—	—	<i>framea</i>	—	

31	Kościan	<i>gladius krzoska prior plath galea za- rukawije</i>	<i>gladius krzoska prior plath galea za- rukawije</i>	<i>gladius halabarth prior plath galea za- rukawije</i>	—	<i>framea</i>	<i>framea</i>	<i>framea</i>	W3: <i>gladius, krzoska</i> Nw: 2 <i>tribula ferrea</i>
32	Krzepice	<i>framea bombarda</i>	<i>gladius securis</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	Nw: <i>glauia</i>
33	Lelów	<i>gladius glauia</i>	<i>framea tribula</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
34	Lipno	<i>gladius lancea ga- lea pleshi</i>	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
35	Lublin	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius</i>	<i>framea</i>	<i>framea</i>	<i>framea</i>	
36	Łęczycza	<i>framea clipeus halabarth</i>	<i>gladius in armis clipeus glauia</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
37	Miechów	<i>gladius securis</i>	<i>gladius securis</i>	—	<i>gladius bombarda</i>	—	<i>framea</i>	—	
38	Mogielnica	<i>lancea</i>	—	—	—	—	<i>thasak</i>	—	
39	Mstów	<i>gladius krzoska bombarda</i>	<i>gladius 2 osczepti</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	

Lp.	Miasto	Ep1	Ep2	Ep3	Ep4	Ek	W1	W2	Uwagi
40	Mszczonów	<i>gladius</i>	—	—		<i>gladius lancea</i>	<i>sarsun</i>	—	
41	Nizankowice	<i>gladius lancea</i>	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
42	Nowa Nieszawa	<i>gladius tribula ferrea</i>	x?	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
43	Nowe Miasto Korczyn	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius bombardata clypeus</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
44	Nowy Sącz	—	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius bombardata</i>	<i>gladius bombardata</i>	<i>gladius krzowska lancea</i>	<i>gladius</i>	<i>gladius</i>	Niw: 2 ha-kownicze
45	Oborniki	<i>gladius securis</i>	<i>gladius ambo gallea</i>	—	—	—	<i>framea</i>	—	
46	Opoczno	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius</i>	—	—	—	<i>framea</i>	<i>framea</i>	
47–48	Osiek i Połaniec	<i>gladius krzowska</i>	<i>gladius krzowska halabarth</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
49	Ostrzeszów	<i>gladius bombardata securis</i>	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	

50	Parzew	<i>gladius bombardaplachi gallea</i>	<i>framea plahownica lorica</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
51	Piotrków	<i>gladius halabarth</i>	<i>gladius bombardabombarda</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
52	Powidz	—	—	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
53	Proszowice	<i>gladius bombardabombarda</i>	<i>gladius bombardabombarda</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
54	Przedbórz	<i>framea ssolicza</i>	<i>gladius securis</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
55	Przemysł	<i>framea bombardabombarda</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
56	Radom	<i>framea bombardabombarda clypeus</i>	<i>framea clypeus</i>	<i>gladius bombardabombarda</i>	x?	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
57	Rawa Maz.	<i>gladius securis</i>	<i>gladius securis</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	—
58	Rypin	<i>gladius ssulicza</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	<i>gladius</i>	—	—
59	Sambor	<i>gladius pixis lorica</i>	<i>lancea gladius lorica</i>	—	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	—
60	Sandomierz	<i>bombarda gladius</i>	<i>bombarda gladius</i>	<i>gladius securis</i>	<i>gladius securis</i>	<i>gladius securis</i>	<i>kabat gladius galea</i>	<i>tribula ferrea</i>	<i>tribula ferrea</i>	<i>tribula ferrea</i>	<i>tribula ferrea</i>	WB: <i>securis</i>

Lp.	Miasto	Ep1	Ep2	Ep3	Ep4	Ek	W1	W2	Uwagi
61	Sanok	<i>gladius glavia</i>	<i>gladius glavia</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
62	Sieradz	<i>gladius lancea</i> <i>2 plachi galea plachow-nicze</i>	<i>gladius lancea</i> <i>2 plachi galea plachow-nicze bombard</i>	—	—	—	<i>framea</i>	—	
63	Skalbmierz	<i>gladius hoscsep</i>	<i>gladius bombard</i>	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
64	Słomniki	<i>gladius bombard</i>	x?	—	—	—	<i>framea</i>	—	
65	Sokal	<i>gladius bombard</i>	<i>gladius bombard</i>	—	—	—	<i>securis</i>	—	
66	Stawiszyn	<i>gladius tribula</i>	x?	—	—	—	<i>framea rohatina</i>	<i>framea</i>	
67	Stobnica	<i>gladius</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
68	Stojanów	<i>gladius bombard</i>	<i>gladius bombard</i>	—	—	—	<i>framea</i>	—	
69	Stryj	<i>framea bombard</i>	<i>gladius bombard</i>	—	—	—	<i>framea</i>	—	
70	Szadek	<i>gladius bombard lancea</i>	x?	—	—	—	<i>framea</i>	—	

71	Szydłów	<i>gladius</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
72	Śrem	<i>framea lancea 2 plathi zarukawie galea</i>	<i>framea lancea 2 plathi zarukawie galea</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea galea</i>	—	
73	Środa Wilkp.	<i>framea halabarth</i>	<i>gladius halabarth 2 plathi anteriores</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
74	Tuszyn	<i>framea shulicza</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
75	Tyszowce	<i>gladius lancea</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	
76	Ujście	<i>framea bombardā</i>	<i>framea securis</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
77	Urzędów	<i>framea bombardā</i>	<i>framea bombardā</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
78	Warka	<i>gladius</i>	<i>framea</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
79	Warta	<i>gladius lancea</i>	<i>gladius schulicza</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
80	Wieluń	<i>gladius</i>	<i>gladius</i>	—	—	—	—	—	—	<i>framea gladius</i>	<i>framea</i>	
81	Wiślica	<i>gladius bombardā</i>	<i>gladius bombardā</i>	—	—	—	—	—	—	<i>gladius</i>	—	

Lp.	Miasto	Ep1	Ep2	Ep3	Ep4	Ek	W1	W2	Uwagi
82	Wojnicz	<i>gladius bombarda</i>	<i>gladius bombarda</i>	—	—	—	<i>framea</i>	<i>gladius</i>	
83	Zawichost	<i>gladius clipeus</i>	<i>gladius bombarda</i>	—	—	—	<i>tribula</i>	—	
84	Zgierz	<i>gladius securis</i>	—	—	—	—	<i>framea</i>	—	
85	Żydaczów	<i>gladius bombarda</i>	—	—	—	—	<i>lancea bipennis</i>	—	
Lp.	Miasto	E1	E2	E3	E4	Ek	W1	W2	Uwagi

Uwaga: x? oznacza wysłany wóz bez podania uzbrojenia jego eskorty lub woźniców.

**Armed Escort of Urban War Wagons in Poland
of the Fifteenth–Sixteenth Century**

Abstract

The article presents an unstudied problem of armed escort of urban war wagons in late medieval and early modern Poland. From the thirteenth century on, towns and cities were obliged to provide food on carts sent to war. Those carts were usually accompanied by an armed escort. But the first document — specifying this obligation for the entire Polish Kingdom together with the number of escorting men and their protective and offensive weapons — dates to 1521. An analysis of this source and some other fragmentary references (from both earlier and later times) makes it possible for us to say that most often the escort included urban infantry. Another interesting conclusion is that from the early sixteenth century crossbows were being gradually replaced with firearms. A detailed table juxtaposes different types of protective and offensive weaponry used by soldiers escorting the urban war wagons in the analyzed period.